

**A MAGYAR RECEPCIÓ MÉRFÖLDKÖVEI
KRITIKAFÜZÉR A PAUL CELAN KÖLTÉSZETÉRŐL
MAGYAR NYELVTERÜLETEN MEGJELENT
LEGFONTOSABB SZAKKÖNYVEKRŐL**

1. A MEGFEJTHETETLEN SZAVAK NYOMÁBAN

MEGKÉSETT MEGJEGYZÉSEK BACSÓ BÉLA *A SZÓ ÁRNYÉKA – PAUL CELAN KÖLTÉSZETÉRŐL* CÍMŰ KÖNYVÉHEZ, A MAGYARORSZÁGI CELAN-RECEPCIÓ FONTOS MÉRFÖLDKÖVÉHEZ

Bacsó Béla kismonográfiája¹ / esszé-tanulmánykötete (a könyv műfaji besorolása megítélésem szerint meglehetősen nehéz feladat) Paul Celan magyarországi kritikai recepciójának kétségtelenül egyik mérföldkő értékű állomása, melynek megállapításai még így, a megjelenéstől számított idestova két évtized távlatában sem avultak, avulhattak el. Írom ezt azért, mert 1996 óta a Celan-filológia meglehetősen nagy lépéseket tett előre, publikálatlan művek váltak elérhetővé, megszületett több kritikai kiadás, továbbá korábban ismeretlen életrajzi tények váltak ismertté, jórészt annak köszönhetően, hogy azóta Celan több ezer oldalnyi levelezését is kiadták.

A hermeneuta, filozófus-esztéta Bacsó Béla gyakorlatilag egyáltalán nem biográfiai alapon közelítette meg Paul Celan költészetét, ily módon pedig szinte csak és kizárólag a szövegekre, esetleg azok bizonyos fokú kritikai recepciójára hagyatkozva nem volt köteles figyelembe venni pusztán életrajzi tényeket, így szövegcentrikus elemzéseinek állításai sem válhattak, válhatnak könnyen megkérdőjelezhetővé. Természetesen a nemzetközi Celan-kutatásban is folyamatos, lezáratlan, ugyanakkor termékeny viták tárgyát képezi, hogy Celan versszövegeihez csak-életrajzi vagy csak-textuális alapon szabad-e közelíteniük az értelmezőknek, s a kutatók mindig is hajlamosak voltak átesni a ló egyik oldalára, afelől azonban nem lehet kétségünk, hogy végül is mind a két irányzatnak megvan, meglehet a létjogosultsága, még ha az arany középút talán üdvösebbnek is tűnne. Bacsó Béla könyve

¹ Hivatkozott kiadás: BACSÓ Béla, *A szó árnyéka. Paul Celan költészetéről*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1996.

kétségtelenül inkább a szövegcentrikus Celan-olvasási hagyományhoz kapcsolódik, ám ezen belül képes volt időtálló eredményeket felmutatni a nemzetközi szakirodalom beható ismeretére támaszkodva.

Bacsó Béla nem is annyira irodalomtörténészként, sokkal inkább filozófusként közelít Paul Celan lírájához, olvasási stratégiája pedig ebben a tekintetben szoros rokonságot mutat Hans-Georg Gadamer és Jacques Derrida nevezetes Celan-értelmezéseivel (számos helyen hivatkozik is mindkettejükre). Értelmezéseggyüttese ugyancsak abból indul ki, hogy Celan enigmatikus költeményei filozófiai mélységű igazságokat fogalmazznak meg, és nem csupán a második világháború borzalmaira és a Holokauszt traumájára reflektálnak, átértékelve a művészetet és a költészetet, hanem gondolkodás- és eszmetörténeti szinten is olvashatóak, az európai filozófiai történetének számos jelentős alakjára is implicit vagy explicit utalásokat téve.

A kötet első fejezete, a *Művészet komor ég alatt* című tanulmány arra reflektál röviden és tömören, miként változott meg gyökeresen a második világháború és a Holokauszt utáni Európában a költészetről, s úgy általában a művészetéről való gondolkodás, s hogy Adorno igencsak sokat vitatott, provokatív állítása, mely szerint Auschwitz után immár lehetetlenség verset írni, mennyire bizonyult igaznak, vagy éppenséggel tévesnek vagy csupán részben igaznak. Paul Celan háború utáni költészete, különösen az 1950-es évek végétől számított, kései költészete eminens példaként szolgált a művészet radikális átértékelésére és újraértelmezésére, s Bacsó Béla tanulmánya az általa létrehozott töredékes-enigmatikus-rétegzett, egyedülálló líranyelv működését többek között egy kései, a költő halála után publikált *Zeitgehöft* kötetből idézett *Dein Uhrengesicht* kezdetű versének példáján keresztül mutatja be.

A könyv második része, a *Vers és kéz* antropológiai keretbe helyezkedve vizsgálja Celan költészetét. Többek között a *Sprachgitter* kötetben található *Blume – Virág* című vers értelmezésén keresztül fókuszál a kéz motívumára, rámutatva arra a tényre, hogy a vers, a műalkotás létrehozatala egyedi, kézműves gesztus, s miként arra Heidegger, Gadamer, Böschenstein vagy Lévinas is utalnak számos helyen, a kéz egyúttal az alkotás, a teremtés antropológiai szimbóluma is, mely egyrészt megkülönbözteti az embert az állattól, kiemeli a természetből, másrészt teremtő ereje révén Istenhez hasonlatossá is teszi. A kéz persze egyszerre képes teremteni és rombolni, ez az antropológiai kettősség pedig a Holokauszt történelmi traumájának fényében ugyancsak Celan költészetének egyik alapvető szövegszervező elve.

A kötet harmadik fejezete nemes egyszerűséggel *A nyelv* címet viseli, és Paul Celan nyelvhez való viszonyát, a celani poézis nyelvfelfogását ecseteli tömören, mégis részletesen. Celan, a bukovinai születésű zsidó költő anyanyelve a német volt, multikulturális identitása mellett számos szállal elidegeníthetetlenül kötődött a német irodalomhoz és kultúrához, a Holokauszt borzalmai révén azonban szimbolikusan kiűzetett, kivetett anyanyelvéből, ám mégis, a zsidóság ellen (német anyanyelvű emberek által) elkövetett bűnök ellenére is gyakorlatilag végig ezen a nyelven írt, így egyszerre vált költészete számára a német nyelv a száműzetés és a menedék helyévé. A háború történelmi traumája a művészetben, a költészetben amúgy is nyelvi szkepszist szült, a nyelv kifejezőképességében való hit alapjaiban rendült meg, Celan pedig, számos második világháború után alkotó európai költővel együtt radikálisan volt kénytelen átértékelni az emberi nyelvhez, azon belül is saját anyanyelvéhez való viszonyát, melynek eredménye megismételhetetlenül egyedi és meglehetősen nehezen dekódolható költészete lett.

A negyedik tematikus egység ugyancsak meglehetősen lényegre törően *A szó* címet kapta, s miként Bacsó Béla fogalmaz, arra világít rá, hogy a mindenkori olvasó számára Celan költészetének behatóbb ismerete nélkül is kitűnhet, hogy e talányos költészet érthetőségének alapját a szóhoz való viszony képezi. Bacsó szövege tárgyalja Celan és Oszip Mandelstam líraesztétikai elképzeléseinek szoros rokonságát, valamint a Celan költészetében fellelhető kabbalisztikus utalásokat a szó teremtő erejére, rávilágítva, mennyire radikálisan új, pusztán a szó szemantikai egységén alapuló poétikát hozott létre a költő. A szó Celan költészetében újra és újra megjelenő motívumát az *Atemkristall* versciklus *Wortaufschüttung* és *Ich kenne dich* kezdetű, egymást követő költeményeinek példáján keresztül mutatja be, támaszkodva Gadamer nevezetes *Atemkristall*-kommentárjára, a *Wer bin ich und wer bist du?* című elemzésre is.

Az ötödik fejezet, a *Homályosság, obscuritas* a motivikai vizsgálatoktól kissé általánosabb szintre emelkedve Celan költészetének homályosságát, nehezen érthetőségét, hermetizmusát vizsgálja, kitérve arra is, miként jelennek meg a költő lírájában az ezt a bizarr, főként a kései pályaszakaszban már-már érthetetlen, de a hermeneutikai értelmezésnek és megértésnek bizonyos fokig ellenálló versszövegeket teremtő poétikát megindokoló metairódmalmi utalások. A hermetikus versszöveg ugyanis, ha a külvilág dolgaira nem is, de önmagára, önnön textuális valóságára, a maga által teremtett szövegvilágra mindenképpen referál, ez az önreferencia pedig mindenképpen a celani versszövegek megértésének, vagy legalábbis a megértés lehetőségének egyik kulcsponjtja. Bacsó többek között olyan jeles Celan-értelmezőket hív segítségül a poétikai vizsgálódáshoz, mint Philippe Lacoue-Labarthe,

Menninghaus, Derrida vagy éppenséggel Peter Szondi, Celan kortársa és barátja, s többek között a *Sprich auch du* kezdetű 1955-ös, a *Von Schwelle zu Schwelle* kötetből való verset elemezve mutatja be a mindenkori olvasónak a hermetikus poézis működésének módját és motivációit.

A kötet hatodik és hetedik fejezete mintegy függelékként csatlakoznak az első, egymással szoros dialógust folytató, oda-visszautalásokkal ugyan ellátott, szerves egészet képező, de azért önálló tanulmányokként is jól olvasható tanulmányokhoz. A hatodik fejezet, *Az iszonyat nyelve és a költészet* című esszé Celan jól ismert, a Georg Büchner-díj átvételének alkalmából írott és felolvasott előadását, a *Meridiánt* kísérli meg költői önértelmezésként olvasni. Celan ugyan meglehetősen kevés prózai művet, esszét hagyott hátra, ám ezekből igen határozott és jól körvonalazható líraesztétikai elképzelések olvashatók ki, e líraelméletnek pedig kétségkívül a *Meridián* a legkardinálisabb foglalatja. Bacsó feltárja a beszéd bonyolult intertextuális allúziórendszerét, hiszen a *Meridián* alapvetően a fiatalon elhunyt, ám úttörő romantikus német szerző, Georg Büchner mindössze négy fennmaradt művében implicit módon megfogalmazott művészetszemléletre épül, ám szem előtt tartja azt is, hogy jóval túlmutat a pusztán intertextuális utalásokon, megfogalmazva Celan saját, egyéni művészetelméletét és líraesztétikáját is, mely ugyan sok szempontból rokonítható Büchnerével, ám mégis más időben, más eszmetörténeti kontextusban született.

A hetedik, utolsó írás egy meglehetősen rövid, tömör esszé, melynek címe egyszerűen *Paul Celan egy verséről*. A rövid szöveg az *Atemkristall* ciklus tizedik, *Mit erdwärts gesungenen Masten* kezdetű versét teszi vizsgálódása tárgyává, Hans-Georg Gadamer nyomdokain járva sorról sorra, szóról szóra értelmezi a mindössze hat rövid sorból álló költeményt, feltárva a benne játékba hozott szavak grammatikai-szemantikai többértelműségét, s az alapvetően a Holokauszt feldolgozhatatlan traumája utáni eszmetörténeti összeomlásról, az ember elidegeníthetetlen, örök bűnösségéről, illetve az ezen és mindenén túli költői kiállásról, tanúságtételről (*Zeugnis*) tudósító verset elhelyezi az életmű tágabb kontextusában is, s részint a nemzetközi szakirodalomra támaszkodva kimutatja, hogy mindenén túli és mindennel szemben a *tanúskodás*, *tanúságtétel* a celani költészet egyik leglényegesebb eleme.

Bacsó Béla rövid Celan-könyve sokkal többet, lényegesebbet tartalmaz annál, mint amire rövid terjedelméből első olvasásra következtethetnénk. Kardinális tájékozási pontokat jelöl ki Paul Celan költészetének olvasásához, olvashatóságához, a maga idejében pedig teljesen átértékelte az egyébként viszonylag már akkoriban is kiterjedt magyarországi Celan-recepciót. A kötetnek vitathatatlan erénye, hogy – mintegy hasonló módon Paul

Celan költészetéhez – a lehető legkevesebb szóval mond el tárgyáról a lehető legtöbbet. Helyenként esszéizáló regisztert enged meg magának, teret nyújtva az értelmező vállalt, s minden bizonnyal az interpretációból kiiktathatatlan szubjektivizmusának, ám ugyanakkor szép számmal hivatkozik is a nemzetközi szakirodalomra, mind Paul Celan kritikai recepciója, mind pedig az európai (főként német és német-zsidó) filozófia, gondolkodástörténet kapcsán. Viszonylag kevés versszöveget idéz, ám ezeket oly módon válogatja meg, hogy rajtuk keresztül Paul Celan költői életművére, poézisára és poétikájára vonatkozóan többé-kevésbé egyetemes érvényű állításokat képes tenni. A motívumközpontú vizsgálódásoknál és a szorosán szövegközeli olvasatoknál látszólag redukálja tárgyát, ám ezen finoman árnyalt redukció valójában az egyszeri és megismételhetetlen lírai életmű egészét is láttatja velünk részletein keresztül a maga nagy összefüggéseiben. Biográfiai tények helyett elsősorban a szövegekre és azok lehetséges textuális-intertextuális összefüggésrendszereire helyezi a hangsúlyt, a szöveg primátusának hermeneutikai alaptételéből kiindulva, és megítélésem szerint helyes, egészséges arányban vegyíti egymással az irodalomtörténeti és a filozófiai-esztétikai kérdezőhorizontot. Celan ugyanis azon európai költők egyike, aki egy történelmi trauma árnyékában radikálisan újszerű líranyelvet létrehozva a lehető legtöbb mindent sűrített bele legtöbbször viszonylag kevés szóból álló, főként kései, már-már kibogozhatatlan utalásrendszerekkel átszőtt verseibe, líranyelvi teljesítménye által pedig olykor elmosódni látszik a határ irodalom és filozófia között. *A szó árnyéka* többek között azt is bebizonyítja a mindenkori olvasónak, hogy bár Celan versei valóban nehezen adják meg magukat az értelmezésnek, amennyiben kellő alázattal és elmélyültséggel fordulunk feléjük, mégiscsak megérthetünk belőlük valamit a szó hermeneutikai értelmében, hermetizmusuk pedig nem annyira megszünteti, mint inkább kitágítja az értelmezés lehetőségeit. Pusztán rajtunk, olvasókon múlik, meghalljuk-e Celan költészetének első olvasásra megfejthetetlennek ható szavait, s ha igen, képesek vagyunk-e metaforikus párbeszédet kezdeményezve a megfelelő kérdést intézni feléjük? Bacsó Béla kétségtelenül azon magyar Celan-értelmezők egyike, akiknek mindez, ha szükségszerűen töredékesen is, de mindenképpen sikerült.

2. A HATÁROK ÁTLÉPÉSE ÉS ÁTÉRTÉKELÉSE

BEKEZDÉSEK KISS NOÉMI CELAN-MONOGRÁFIÁJÁRÓL

Kiss Noémi *Határhelyezetek – Paul Celan költészete és magyar recepciója* című², eredetileg doktori értekezésként megvédett monográfiája a magyarországi Celan-recepció egyik igen fontos, könyv formátumú mérföldköve, mely nem csupán a szerző líráját vizsgálja, de igen nagymértékben foglalkozik Celan magyarországi – elsősorban műfordítói, másodsorban kritikai – recepciójával, illetve fordíthatóságának és / vagy fordíthatatlanságának kérdéseivel és ellentmondásaival.

Az alapvetően összehasonlító irodalomtudományi kérdezőhorizontba helyezkedve vizsgálódó monográfia először különböző nézőpontokból próbál *közelíteni* Paul Celanhoz, a szerzőhöz és a biográfiai személyhez, rávilágítva a szerző bukovinai születéséből fakadó meglehetősen összetett, multikulturális identitására, melyen belül a Holokauszt traumájából kifolyólag főként a német és a zsidó identitás között képződött feloldhatatlan ellentmondás. E komplex, multikulturális identitás, a több hagyományban való párhuzamos benne állás pedig szükségszerűen magával vonhatja azt is, hogy más célnyelvi kultúrákban a celani költészet befogadása, egyáltalán befogadhatósága ugyancsak meglehetősen ellentmondásos kérdés, ingoványos talaj.

Az *Exkursus* címet viselő fejezetben Kiss Noémi a celani költészet és annak más célnyelvi kultúrában való recepciója különböző fordításelméletek felől való olvashatóságáról értekezik, majd a következő tanulmány, *A befejezetlen fordítás* immár egészen konkrétan tér rá a fordíthatóság kérdésére a magyarul röviden *Csavargónóta* címmel ellátott, helyenként a nonszenszköltészetbe hajló, épp ezért a szó tradicionális értelmében szinte *fordíthatatlan* Celan-vers kapcsán, Oravecz Imre és Marno János magyar átültetéseit, azok érvényességét vagy érvénytelenségét vizsgálva.

A *Celan „konkrétan”* című fejezet a *Huhediblu* című Celan-vers elemzésén keresztül igyekszik megragadni a szerző poétikájának bizonyos sajátosságait és ismételten a fordíthatóság / fordíthatatlanság kérdését és egyáltalában *miértjét*, egyenes utat nyitva a *Hermetizmus és irónia* című hosszabb tanulmánynak, mely e két retorikai alakzat definiálását és Celan költészetében való jelenlétük kimutatását és vizsgálatát tűzi ki célul, valamint megkísérli rokonítani a celani poézist hasonló történelmi traumát átélt és megverselő magyar szerzők, például kézenfekvő módon Radnóti vagy Pilinszky költészetével.

A kötet második nagyobb tematikus egysége *A befogadás nyelvi különbségei* címet viseli, s a továbbiakban ez tagozódik kisebb, önálló tanulmányokként is olvasható, eredetileg

² Hivatkozott kiadás: KISS Noémi, *Határhelyezetek. Paul Celan költészete és magyar recepciója*, Budapest, Anonymus Kiadó, 2003.

azokként is íródott fejezetekre. Kiss Noémi először részletesen, fokozatosan feltárja Paul Celan költészetének magyar fogadtatását a kronológia mentén haladva, mind irodalomkritikai, mind műfordítási téren, mind pedig a hatástörténet szintjén, azaz rávilágítva arra, hogy miként épültek be a celani poétika egyes elemei olyan jelentős magyar költők életművébe, mint például Nemes Nagy Ágnes vagy Pilinszky, s nem csak azon szerzőkről beszélhetünk, akik maguk is fordították Celant. A kötet ezek után tér rá arra a speciális irodalomtörténeti helyzetre, melyet Celan kétségtelenül elfoglalt az európai líra történetében – erről szól a monográfia címadó, *Határhelyzetek* című tanulmánya, mely egyébiránt igen konkrét fordításkritikai következtetéseket is levon a magyar fogadtatás / érthetőség töredékessége kapcsán Lator László, Marno János vagy Oravecz Imre, a Celant fordító legfontosabb kortárs magyar költő Celan-átültetései kapcsán. A kötet utolsó alfejezete ennél még sokkal konkrétabb példaként emeli ki és hasonlítja össze Celan *Tenebrae* című versének négy magyar fordítását, Lator László, Oravecz Imre, Marno János és Schein Gábor teljesen változó mértékben szöveghű átültetéseit, állást foglalva amellet a fordításelméleti megállapítás mellett is, hogy a fordítás, és az irodalmi szövegek szépirodalmi igényű műfordítását is kétségtelenül ide kell sorolnunk, egy forrásnyelvi szövegnek szükségképpen diszkurzív értelmezését kell, hogy adja. Éppen ezért nem létezik, nem létezhet olyan, hogy egy adott forrásnyelvi irodalmi szöveg minden kétséget kizáróan szabatos és hiteles célnyelvi fordítása, egy adott mű vagy életmű értelmezhetősége és integrálhatósága a célnyelv kultúrájába pedig nagymértékben az adott fordítón és fordításon múlik, adott esetben időről időre szükségessé téve az újrafordítást.

A könyv Paul Celan magyar műfordítói és irodalomkritikai recepciójának (2003-ban a teljességre törekvő) terjedelmes bibliográfiájával zárul, mely remekül mutatja a szerző és recepciójának magyar irodalomra és irodalomtudományi gondolkodásra gyakorolt vitathataltanul nagy hatását, s csak ezt követi az értekezés megírásához felhasznált művek bibliográfiája.

Kiss Noémi doktori értekezésésként megvédett könyve úgy vélem, a maga hibáival és korlátaival együtt is a magyarországi Celan-recepció kiemelkedően fontos állomása. Hibaként róható fel példának okáért, hogy a szerző talán nem találta el megfelelően az arányokat. Míg az értekezés alcíme azt sejteti, hogy *Paul Celan költészete és magyar recepciója* nagyjából egyenlő mértékben képezik a kötet vizsgálódásainak tárgyát, az a benyomásom, hogy Celan költészetéről, annak milyenségéről, költői teljesítménye poétikai-retorikai-stilisztikai sajátosságairól egyharmad, míg a magyarországi recepcióról, elsősorban a magyar irodalomra gyakorolt hatástörténetéről és a magyar fordítások keletkezésének történetéről és

fordításkritikai megítéléséről, megítélhetőségéről körülbelül kétharmad arányban szól a munka. Korántsem szakmai, sokkal inkább pusztán szerkesztéstechnikai kérdés továbbá, hogy bár a kötet különböző fejezetei vállaltan különálló tanulmányokként olvashatók és akként is íródtak, monografikus igényű szakmunkává komponálva nem minden esetben illeszkednek egymáshoz szervesen. Sok helyen hiányoznak az előre- és visszautalások, összekötő részek, melyekkel egészen egyszerűen és gyorsan ki lehetett volna egészíteni az egyes fejezeteket, így módon pedig sokkal inkább egy szerves egészzé összeálló monográfia, semmint egy félig-meddig töredékes tematikus tanulmánykötet benyomását kelthette volna a mű. Vitathatatlan erénye ugyanakkor a kötetnek, hogy bár vizsgálódása tárgyául Paul Celan költészetét és magyar recepcióját jelöli meg, a fordításkritikai-fordításelméleti fejezetek, fejtegetések jóval túllépnek a celani költészet fordíthatóságának és magyar befogadásának, befogadhatóságának kérdésein, és sokkal általánosabb, nyilván nem csupán Celan lírájára érvényes teoretikus következtetésekre jutnak a kultúrák közötti átlépés lehetőségei, a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg viszonya, a fordítás és értelmezés, valamint a fordíthatóság és fordíthatatlanság kérdésköre kapcsán. A kötetben tematizált *határhelyzetek* kapcsán bizonyos pontokon Celan költészete kiindulási pontként, orvosi lóként szolgál az általánosabb érvényű teoretikus vizsgálódásokhoz, e vizsgálódások pedig felettébb produktívnak bizonyultak a hazai irodalom- és fordításelméleti diskurzus szempontjából is, túl egy bizonyos külföldi szerző magyar recepcióján.

Kiss Noémi könyve éppen ezért nem csupán pusztán *irodalomtörténeti* szempontok alapján fontos munka, hanem megjelenésének idején a hazai Celan-recepció egyik jelentős állomásaként funkcionálva, ám az egyetlen szerző életműve és recepciója vizsgálatának keretein túllépve a 2000-es évek magyar irodalom- és fordításelméleti szakirodalmát is igen produktív kérdésfelvetésekkel gyarapította.

3. TANULMÁNYMOZAIK A SÉRÜLT ÉLET POÉTIKÁJÁRÓL

MEGJEGYZÉSEK BARTÓK IMRE PAUL CELAN-TANULMÁNYKÖTETÉRŐL

Bartók Imre kötete³ fontos állomás a magyarországi Celan-recepció történetében, hiszen a az egyik legfontosabb könyvnyi terjedelmű, magyar nyelven publikált elemző munka, mely Paul Celan költői életművével foglalkozik. Ez volt legalábbis az aktuális helyzet a könyv megjelenésének évében, 2009-ben.

³ Hivatkozott kiadás: BARTÓK Imre, *Paul Celan. A sérült élet poétikája*, Budapest, L'Harmattan, 2009.

A könyv tíz, különböző aspektusokból kiinduló tanulmány monográfiászerű tanulmánykötetté összeálló gyűjteménye, mely az irodalomtudományi megközelítés mellett a filozófia és az esztétika felől is igyekszik megvizsgálni Celan költészetét, így a kötet maga nem csupán irodalomtudományi munkának, de inkább interdiszciplináris vállalkozásnak tekinthető.

A könyv első tanulmánya a negatív teológia, Isten hiánya és / vagy megnevezhetetlensége szempontjából vizsgálja Celan néhány versét. Ezután nyelv és fény viszonyát vizsgálja a szöveg a celani poétikán belül, majd a következő fejezetben áttér a passzivitás, az emberi sors tűrésének és elszenvetésének motívumára. A könyv negyedik, *Idő és dátum* címet viselő tanulmánya Celan verseinek keltezettségével, lehetséges térbeli és időbeli referenciapontjaival foglalkozik, hasonlóan Derrida *Schibboleth* című paradigmaticus Celan-értelmezéséhez. Az ötödik fejezet az egyedül *állás*, azaz a tanúsítás motívumával foglalkozik, rámutatva, hogy Paul Celan bizonyos versei önálló valóságokat alkotnak, és mintegy a művészet végső menedékeként, önmagukban *állnak*. A kötet hatodik tanulmánya, mely szerint *jel vagyunk*, az emberi élet jel- és jelenlétszerűségével foglalkozik Celan líráján belül, keresve azokat a motívumokat, melyek szerint az emberi létezés nem öncélú és jelentésnélküli, hanem valamiféle cél, jelentés keresendő mögötte. A hetedik, *Közelség* című fejezet Isten és ember kapcsolatával, Isten lehetséges közelségével és embertől való távolságával foglalkozik, ismételten bevonva Celan költészetének elemzésébe a teológiai nézőpontot. A nyolcadik, *Szótájak* címet viselő fejezet a szó motívumát vizsgálja, eljutva a következtetésig, hogy Celan költészetének, főleg kései verseinek alapegysége a *szó*, mely azonban már nem a külső valóságra, hanem inkább önmagára referál. A kilencedik fejezet az alvilágba való alászállás motívumát kutatja, illetve Celan egyes, Orpheusz mítoszát megidéző verseit elemzi. A tizedik, a kötetet lezáró tanulmány a *Tanulj* címet viseli, s a Celan költészetében végig ott rejtőző trauma és pesszimizmus ellenére bizonyos versekből optimizmust vél kiolvasni.

Összességében úgy vélem, a tanulmánykötet fő erénye, hogy a lehető legtöbb nézőpontból igyekszik elemezni Celan költészetét. Habár nyilván nem törekedhet a teljességre, az életmű legfontosabb verseit, versrészleteit megkísérli elemezni és valamilyen tágabb poétikai kontextusban elhelyezni. A 2009-es év előtt megjelent Celan-monográfiák valamilyen specifikus szempontból közelítették meg a költő líráját, Bartók Imre azonban az egyes önálló fejezetekben a több nézőpontot összehangoló és egymás mellett létezni hagyó megközelítésre törekedett. További fontos erénye a kötetnek, mint az a bevezetőben már említésre került, hogy nem csupán a vizsgálódási pontokat illetően nem kötelezte el magát

egyértelműen, de még a különböző bölcsészettudományok szempontjából is interdiszciplináris: egyszerre kísérli meg filozófiai, esztétikai és irodalomtudományi kérdezőhorizontból elemezni az életművet, ami mindenképpen gazdagítja és produktívabbá teszi az egyes értelmezéseket.

A magyarországi Celan-recepció igen fontos, az életmű olvasásának lehetőségeit tág és egyéni szempontokkal gyarapító állomásaként *A sérült élet poétikája* példaként szolgálhat a jövő magyar nyelven publikáló értelmezői számára is, a számos nézőpont ötvözésével lefektetve a kétezres, illetve immár a kétezer-tízes évek magyarországi Celan-recepciójának bizonyos módszertani alapjait.